

नामदेव ढसाळांच्या कवितेवरील पाश्चिमात्य साहित्यिकांचा प्रभाव (Influence of Western Literature on the Poetry of Namdev Dhasal)

डॉ. पवन मांडवकर

एम.ए. इंग्रजी, मराठी, बी.एड., पीएच.डी., नेट

प्राचार्य, इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५४०१

अध्यक्ष, संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद

E mail: pavanmandavkar@hotmail.com भ्रमणध्वनी ९४२२८६७६५८

(४० पुस्तके, अनेक शोधनिबंध, ४ पुरस्कार, ४ महाविद्यालयीन राष्ट्रीय/आंतरराष्ट्रीय जर्नल्सच्या संपादन/सल्लागार/पीअर रिव्यू समितीवर, २ राष्ट्रीय नियतकालिकांचे मुख्य संपादक, बँकॉक, थायलंडमध्ये बिक्स परिषदेच्या चर्चासत्राचे अध्यक्ष, अम. विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद अध्यक्ष, अम. विद्यापीठ प्राचार्य फोरम कार्यकारिणी सदस्य, प्रकाशक, संस्था विश्वस्त.)

गोषवारा

नामदेव ढसाळांची कविता कुणाच्या अनुकरणातून आली आहे, असे म्हणता येणार नाही; परंतु काही पाश्चिमात्य साहित्यिकांच्या रचनांचा त्यांच्या कवितेवर प्रभाव पडला आहे. व्हीटमन, मायकोव्हस्की, टी.एस. इलियट, पाब्लो नेरूदा या चार पाश्चिमात्य कवींच्या रचनांनी ते प्रेरित असावेत. यापैकी व्हीटमन आणि टी.एस. इलियट हे अमेरिकन तर पाब्लो नेरूदा हा अमेरिकन चिली कवी आणि मायकोव्हस्की हा रशियन कवी. व्हीटमनने कामगार, मजूर, श्रमिकांच्या व्यवसायाचे उदात्तीकरण केले. गुलामगिरीच्या प्रथेला विरोध केला. मायकोव्हस्कीच्या कवितेत कला, धर्म, प्रेम आणि क्रांतीची वर्णने आहेत. त्याच्यावर मार्क्सवादाचा प्रभाव आहे. टी.एस. इलियटच्या कवितांमध्ये स्थळकाळाचा व्यापक परीघ, उपहासात्मकता आणि भविष्याकडे झेप घेण्याची वृत्ती आहे. जीवनातील एकाकीपणा, नैराश्य यांबरोबरच यांत्रिकीकरण, महानगरांची वाईट अवस्था, बकालता, मानवी जीवनाची क्षणभंगुरता, उद्ध्वस्त मानसिकता, वर्ग किंवा वर्णभेद हे सर्व पाब्लो नेरूदांच्या कवितांमध्ये आढळते. या सर्व बाबी कमीधिक प्रमाणात थोड्याफार फरकाने नामदेव ढसाळांच्या काव्यात येतात आणि या कवींचा त्यांच्या रचनांवरील प्रभाव सतत जाणवत राहतो.

Abstract

It cannot be said that the poems of Namdev Dhasal have come from somebody's imitation; But the composition of some western literature has influenced his poetry. He must have been inspired by the compositions of the four western poets - Whitman, Mykowski, T.S. Eliot, Pablo Neruda. Among these are Whitman and T.S. Eliot is an American and Pablo Neruda is an American Chilean poet and Mykovsky is a Russian poet. Whitman glorified the business of workers and laborers. He opposed the practice of slavery. Mykovsky's poems contain narratives of art, religion, love and revolution. It has the effect of Marxism. T.S. Elliott's poems have a widespread sense of place, ridicule and a tendency to fly towards the future. The loneliness of life, depression, the bad state of the metropolis, the fleeting moment of human life, the degraded mentality, the class or the racism are all found in the poems of Pablo Neruda. All of these matters come to the poetry of Namdev Dhasal with a slight difference, and the influence of these poets on their composition is constantly felt.

बीजशब्द

गोलपिठा, विद्रोह, प्रभाव, वास्तव, लैंगिकता

प्रस्तावना

विद्रोही कवी म्हणून प्रसिद्ध असलेल्या नामदेव ढसाळांचा १९७२ मध्ये प्रकाशित झालेला पहिला कवितासंग्रह म्हणजे 'गोलपिठा'. अखेरपर्यंत ते काही ना काही लिहित होते. त्यांचे काव्यलेखन हे प्रचलित प्रवाहाच्या विरोधात आहे. 'ढसाळ ह्यांची अभिव्यक्ती पद्धती रूढ मराठी कवितेला धक्के देणारी आहे. काव्य संकेतांविरुद्ध बंड करणारी आहे. त्यामुळे

ढसाळ ह्यांची कविता बरीच वादग्रस्त ठरली. आशयाच्या दृष्टीने ढसाळ ह्यांची कविता केवळ वक्तृत्व व्यक्त करणारी नाही, केवळ पद्यमय विचार मांडणारी नाही तरी विचारांना अनुभवरूप देऊन प्रत्ययकारी होण्याचे सामर्थ्य ढसाळ ह्यांच्या कवितेत आहे.^१

‘ही लोकशाही नाहीय
ही विटंबना सतरा पिढ्यांची मूग गिळून पोसलेली
हा प्रकाश नाहीय
हा पिंजरा पिळवणुकीचा’

ढसाळांच्या अशा रचनांमधील अनुभवविश्वाचे स्वरूप तिच्या पृथगात्म स्वरूपाचे दर्शन घडविण्याच्या दृष्टीने पुरेसे बोलके आहे. जीवनानुभवाबरोबरच त्यांचे आगळेवेगळे व्यक्तिमत्त्व कवितेतून प्रकटते. एक माणूस म्हणून, एक विचारवंत, एक कलावंत आणि व्यवस्था बदलण्यासाठी युद्धसज्ज झालेला लढवय्या कार्यकर्ता ही सगळी रूपे त्यांच्या काव्यात पदोपदी जाणवतात. ‘आता सूर्यफुलासारखे सूर्योन्मुख झालेच पाहिजे’ अशा शब्दांत ते आजच्या मनःस्थितीचे वर्णन करतात. ‘दुःखग्रस्त, विषादपूर्ण, भ्रमनिरस्त, प्रक्षुब्ध, प्रलयाकांक्षी आणि जुन्याचा संपूर्ण विनाश करून नव्या जगाच्या निर्मितीचे स्वप पाहणारे आशावादी मन प्रकट होताना दिसते. या सगळ्या मनोवस्था कोणत्या ना कोणत्या अनुभवाने केलेल्या जखमेने ढसाळांच्या कवितेत जाग्या होतात.’^२

वास्तविक पाहता नामेदव ढसाळांची कविता कुणाच्या अनुकरणातून आली आहे, असे म्हणणे चुकीचे ठरेल; परंतु काही पाश्चिमात्य साहित्यिकांच्या रचनांच्या त्यांच्या कवितेवर प्रभाव पडला आहे, हे मान्य करावे लागते. त्यात चार नावांचा उल्लेख करणे गरजेचे आहे, ती म्हणजे व्हीटमन, मायकोव्हस्की, टी.एस. इलियट, पाब्लो नेरुदा. यापैकी व्हीटमन आणि टी.एस. इलियट हे अमेरिकन तर पाब्लो नेरुदा हा अमेरिकन चिली कवी आणि मायकोव्हस्की हा रशियन कवी होय.

पाश्चिमात्य साहित्यिकांच्या रचनांचा ढसाळांच्या कवितेवरील प्रभाव

अमेरिकन निग्रो साहित्यातील आणि पाश्चिमात्यांच्या साहित्यातील माल्कम एक्स, जेम्स बोल्डविन, बॉबी सील, जॉर्ज जोनाथन, अमिरी बराका, ब्लू न्यूटन, लिराय जोन्स यांचे लेखन ढसाळांना आवडायचे. मॉने, क्लोद, रेन्वॉट, बाजिले, गॉर्न, सिसले, मॅक्झिम गाकी यांच्या साहित्याबद्दल त्यांना उत्सुकता होती; पण ज्या काही मोजक्या पाश्चिमात्य कवींच्या रचनांशी त्यांची नाळ जुळते, ते खालीलप्रमाणे –

व्हीटमन

‘नॅशनल पोएट ऑफ अमेरिका’ म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या व्हीटमनच्या कविता वास्तववादी आहेत. १८ व्या शतकातील या कवीने प्रेम, मृत्यू, लैंगिकता आणि वेश्याजीवनाला आपल्या कवितेत स्थान दिले होते. त्या काळात ती एक क्रांती समजली गेली. तत्कालीन समीक्षकांनी त्याला मोठ्या प्रमाणावर विरोध केला. जी लैंगिक व अश्लील वर्णने व्हीटमनने केली, ती प्रत्यक्षात कुठेही दिसत नाहीत, असे त्यांचे म्हणणे होते. शिवाय त्यांना धर्मगुरूंकडूनही विरोध झाला. ‘That horrible sin not to be mentioned among Christians.’^३ अशी टीका त्यांच्यावर झाली.

व्हीटमनने कामगार, मजूर, श्रमिकांच्या व्यवसायाचे उदात्तीकरण केले. गुलामगिरीच्या प्रथेला विरोध केला. गुलामांना उद्देशून त्याने म्हटले होते की, ही गुलामगिरीची पद्धत नेस्तनाबूत करून टाका नाहीतर ती तुम्हाला संपवून टाकेल. व्हीटमनचे दोन कवितासंग्रह आहेत. ‘Leaves of Grass’ आणि ‘Song of Myself’. पहिल्या संग्रहात आध्यात्मिक स्वरूपाची मांडणी आणि देशप्रेम आहे तसेच अमेरिकेतील शहरीकरण, यांत्रिकता, गरिबी आणि पोटासाठीचे त्यांचे संघर्ष तसेच वेश्याजीवन आलेले आहे तर दुसऱ्यात समाज आणि कवीचे परस्परसंबंध प्रथमपुरुषी अभिव्यक्तीतून दर्शविले आहेत. व्हीटमनच्या ‘I hear America singing’ या कवितेत त्याने स्वप्नातील अमेरिकेचे वर्णन केले आहे. त्यात तो म्हणतो,

‘I hear America singing the varied carols hear
Those of mechanics, each One singing his
As it should be blithe and strong
The carpenter singing his as he measures
His plank or bear
The mason singing his as he makes ready
For work or leaves of work,
The boatman singing what belongs to
Him in his boat the deckhand singing
On the steam boat deck’^४

त्याचा भावानुवाद सांगायचा झाल्यास व्हीटमन म्हणतो आहे की, 'मी अमेरिकेला वेगवेगळी स्तोत्रे गात असताना ऐकतो आहे. सुतार लाकडाचे मोजमाप करीत गात आहे. गवंडी त्याचे काम करण्यास जाताना आणि पूर्ण झाल्यावर घरी परतताना गात आहे तर गलबतावरील नाविक त्यांच्याजवळ जे आहे, त्याबद्दल गात आहेत.'

अर्थात विषमता, वर्गवाद संपला आहे आणि समानता आल्याने सर्व आनंदी आहेत, असे कवीला सांगायचे आहे. ढसाळांची संपूर्ण कविताच विषमतेच्या विरोधात आहे. क्वचित आशावादही असतो. त्यांच्या कवितेतून येणारे लैंगिकतेचे, वेश्याजीवनाचे संदर्भ हे वास्तव जरी असले तरी व्हीटमनच्या रचनांशी साधर्म्य दाखवतात. व्हीटमनने अन्याय अत्याचाराची वर्णने केली. पिचलेल्या समाजाला मांडले तसे नामदेव ढसाळांनीही ताकदीने त्यांच्या मतांना व्यक्त केले. 'दोरखंडाने आवळून बांधलेला माणूस'सारख्या कवितेतून ते सामाजिक राजकीय जाणिवांना एकत्र करतात.

'दोरखंडाने खूपखूप आवळून बांधलेला माणूस
हजारो वर्षांपासून बांधून पडलेला माणूस
करकचून करकचून बांधला गेलेला माणूस
अंधाराने माखलेल्या खोलीत पडला माणूस
धनत कण्हत पडलेला माणूस'

(‘मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलवले’, पृ. ६४)

हा कुणी एक माणूस नाही तर हा संपूर्ण समाज आहे. हजारो वर्षांपासून प्रस्थापितांनी अस्पृश्यतेच्या अंधारात ढकलून दिल्याने अगतिक झालेला हा समाजपुरुष या विळख्यातून बाहेर पडू पाहतो आहे.

'तो झगडतो आहे दोरखंडाशी पाचयुगातल्या पिळाशी
भिंती आणि भिंती आतल्या अंधाराशी
घट्ट घट्ट होत जातातहेत हजारो वर्षांतून'

(‘मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलवले’, पृ. ६५)

हा लढा असाच सुरू राहणार आहे, असा आशावादही कवी व्यक्त करतो.

ढसाळांच्या 'गोलपिठा', 'तुही यत्ता कंची' किंवा अन्य रचनांमधूनही लैंगिकता, वेश्याजीवन खुलेपणाने मांडले आहे. महानगराच्या रेडलाईट एरियामध्ये आपले सुरुवातीचे जीवन संस्कारक्षम वयातील दिवस व्यतित केलेल्या ढसाळांनी सर्व गोष्टी स्वतः उघड्या डोळ्यांनी बघितल्या होत्या. वेश्यांचं जग, येणारे गिन्हाईक, गुंड, मवाली, पोलिसांचा त्रास आणि हिजड्यांचे जीवन ह्या सर्व बाबींचा अभ्यास गाढा असल्यानेच त्यांनी ते आपल्या कवितेत समर्थपणे मांडले. सर्वच प्रकारच्या शोषणाविरुद्ध त्यांच्या मनात खदखदणारा ज्वालामुखी पेटून उठतो. व्हीटमनच्या रचनांप्रमाणे त्यांच्याही कवितांमध्ये अनेकदा अश्लीलता, प्रखर लैंगिकता जाणवते. मात्र जे भोगले ते मांडले या न्यायाने त्यांनी रचना केल्या. श्रमिक, पीडित, वंचितांच्या दुःखाला वाचा फोडली.

मायकोव्हस्की

१८९३ ते १९३० हा रशियन कवी आणि नाटककार मायकोव्हस्कीचा कालखंड. शिवाय तो रशियन सोशल डेमोक्रेटिक पक्षाचा कार्यकर्ता आणि बोल्शेविक क्रांतीचा सदस्य होता. मास्को आर्ट स्कूलशी संबंधित मायकोव्हस्कीला तीन वेळा तुरुंगवासात जावे लागले होते व त्याचे लेखनही हिसकावण्यात आले होते.

मायकोव्हस्कीच्या कवितेत कला, धर्म, प्रेम आणि क्रांतीची वर्णने आहेत. साहित्यातून क्रांती होऊ शकते, यावर त्याचा विश्वास होता. साहित्यातील विविध प्रयोग करीत असताना त्याने आधुनिक काळातील पारंपरिक वृत्तीला विरोध केला आणि नवनिर्मितीचा पुरस्कार केला. सामाजिक व राजकीय जीवनातील विसंगतीवर बोट ठेवले. त्याच्यावर मार्क्सवादाचा प्रभाव होता. रशियातील झारशाही उधळून टाकण्यासाठी त्याने राजकारणात प्रवेश केला होता. त्याचे 'A Slap in the face of public taste' व 'A cloud in trousers' हे दोन काव्यसंग्रह प्रसिद्ध आहेत.

या कवीने रशियन जनतेच्या स्वातंत्र्याची स्वप्ने पाहिली; परंतु १९३० मध्ये आत्महत्या केली. आत्महत्येपूर्वी त्याने एक कविता लिहिली.

'The Incident dissolved
The love boat
Smashed against reality
I'm through with life
And (we) should absolve
Mutual hurts grudges & anxieties'⁴

या कवितेत जीवनप्रवाहात प्रेमासारख्या सुंदर भावना कोळपून जातात आणि मागे उरते फक्त वास्तव, हे दाखवून दिले आहे. ढसाळांच्या 'गोलपिठा'मधून अन्य वर्णनांबरोबरच आई, बायको, मावशी अशा विविध स्त्रीनातेसंबंधांवरीलही रचना आहेत. ढसाळांचा मूळ पिंड विद्रोहाचा असला तरी त्यांच्यामध्येही एक प्रेमळ संवेदनशील मन अस्तित्वात होते आणि तशा भावनाही आपल्याला बघायला मिळतात. 'तुझ्या निमित्ताने' (गोलपिठा, पृ. ४६), 'बायकोसाठी' (गोलपिठा, पृ. १३०), 'तिला आणि तिच्या फुलझाडांना' (गोलपिठा, पृ. ४७), 'माझ्या काळ्यासावळ्या लाडक्या मादीस' ('मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलवले', पृ. ४४) अशी काही उदाहरणे देता येतील.

'ज्या 'स्कूल'मधून मी आलो
त्याच्या सिलॅबसमध्ये पुनर्जन्माला जागा नव्हती
ना तू ज्यूलियट होती, ना मी रोमियो
तरीही आपण व्याकूळ
एका प्रेमकथेतली पात्र होतो'

('या सत्तेत जीव रमत नाही ' पृ. १०२)

व्याकुलता, तरलता अशा भावनांबरोबरच प्रेमविश्वातही ढसाळ वास्तवाला जवळ करतात किंबहुना त्यांच्या भावविश्वात प्रेमावर कुरघोडी करण्याचे काम विद्रोह, नकार आणि मार्क्सवादाने केले आहे. मायकोव्हस्कीनेही अशाच रचना केल्या आहेत. मायकोव्हस्कीवरील मार्क्सवादाच्या प्रभावाचे वर्णन त्याच्या एका कवितेत आले आहे.

'Comrade
Life let us
March faster
March faster
Through what's left
Of the five-year plan....'^६

म्हणजेच 'कॉम्रेड, चला वेगाने कूच करू, या पंचवार्षिक योजनेतून जे काही सुटलं आहे त्याकडे.'
दुसरी एक कविता पहा

'You whose life is their sacrifice
When will you rise Upright and mighty
And fling your query right
In their face
Why
Are
We
Fighting...?'^७

म्हणजेच 'त्यांच्यासाठी तुम्ही तुमच्या आयुष्याचे बलिदान करता. केव्हा जागे व्हाल तुम्ही आणि त्यांच्या तोंडावर प्रश्न फेकाल की का आम्ही लढतो आहोत?' कामगार, सैनिक आणि मजुरांना निमुटपणे अन्याय, अत्याचार सहन न करता या झारशाहीविरोधात उभे राहण्याची आणि सवाल करण्याची प्रेरणा मायकोव्हस्कीची कविता देते.

नामदेव ढसाळांवर मार्क्सवादाचा प्रभाव होताच. मायकोव्हस्कीच्या रचनांशी साधर्म्य शोधताना ढसाळांची ही कविता डोळ्यापुढे येते.

'आज आम्हीच चाललो आहोत स्थायी दुष्काळातनं
संस्कृतीच्या जटिल संकरातून घडलेल्या
माझ्या दुष्काळी दुश्मना
तुझ्या ढेरपोटात नांदते आहे
इ.स.पू. ३००० वर्षांची रानटी अप्रगत संस्कृती
आज ७४ सालात तिची बनली आहे विकृती'

('मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलवले', पृ. ७)

मानवी जीवनाचे विदारक वास्तव ढसाळ मांडतात. मानवी जीवनातील हा स्थायी दुष्काळ इथल्या संस्कृतीमुळे निर्माण झाला आहे. मूलभूत हक्क नाकारणारी संस्कृती आता विकृती व्हायला लागली आहे.

'आज आम्ही निर्वाणीचे सांगतो तुला
एक चिनगारी पेटवून टाकते
सान्या जंगलात वणवा'

('मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलवले', पृ. ९)

अशा प्रकारे मायकोव्हस्कीप्रमाणेच वणवा पेटविण्याची भाषा ढसाळांना करावी लागते.

टी.एस. इलियट

अमेरिकन कवी टी.एस. इलियटच्या १९२२ मध्ये लिहिलेल्या 'The waste land' या दीर्घ कवितेशी ढसाळांच्या 'गोलपिठा'ची तुलना केली जाते. संदिग्धता, स्थळकाळाचा व्यापक परीघ, उपहासात्मकता आणि भविष्याकडे झेप घेण्याची वृत्ती या कवितेत दिसते. या कवितेचा शेवट वाचकांवर सोपवल्यासारखा अर्धवट वाटतो. युरोपचे प्रतीक असणाऱ्या 'The waste land' ची प्रतिमा म्हणजे वांझ किंवा नापीक जमीन तसेच युरोपियन संस्कृतीचा केवळ दिखावू बडेजाव यावर भाष्य करते. इलियट हा हिंदू संस्कृतीने प्रभावीत असावा. त्याच्या कवितेत संस्कृत शब्दांचाही वापर आढळतो.

'April is the Cruellest month
I will show you fear in a handful of dust

.....
Shantih shantih shantih'^८

इलियटने ही कविता लंडन शहरात राहून लिहिली. ही कविता निराशावादी असल्याचे मत समीक्षकांनी मांडले होते. त्यावर इलियटने खंडन करित म्हटले होते की, बरेच समीक्षक म्हणतात की या कवितेतून या पिढीचा भ्रमनिरास झाला आहे. तो अर्थहीन आहे. खरेतर मी या कवितेतून या पिढीला आपला भ्रमनिरास झाला आहे, असा जो भ्रम पडला आहे, तो व्यक्त करायचा आहे. ढसाळ या संस्कृतीलाच नाकारत असले तरी कितीतरी प्रतिमा आणि प्रतिके हिंदू संस्कृतीतून अपरिहार्यपणे त्यांच्या रचनांत आलेली आहेत.

'The waste land' या दीर्घकवितेतील काही ओळी पहा.

'The time is now propitious, as he guesses
The meal is ended,
She is bored and tired
Endeavors to engage her in caresses
Which still are unreprieved if undesired
Flushed & decided. He assaults at once
Exploring hands encounter no defense
His vanity enquires no response
And makes a welcome of indifference...'^९

इलियट म्हणतो, त्याने अंदाज केला ही आता अनुकूल वेळ आहे. रात्रीचे जेवण झाले असून ती थकलेली आणि कंटाळलेली आहे. तो तिचे लाड करण्याचा प्रयत्न करतो. ती अजूनही अनुत्सुक आणि अनिच्छ आहे. दोन योद्धे लढण्यास समोरासमोर उभे व्हावे असे ते वागत आहेत. त्याला तिच्या प्रतिसादाशी काही घेणदेण नाही किंवा त्याला त्याचा फरकही पडत नाही. आधुनिक यंत्रयुगाच्या काळात ही माणसाची प्रेमाची व्याख्या आहे, असे कवी म्हणतो. प्रेमासारखी हळवी भावनाही यंत्रवत झाली आहे. ही आधुनिक विचारसरणी आहे, असेच कवीला सांगायचे आहे.

ढसाळ म्हणतात,

हे माझ्या काळ्यासावळ्या मादे
या प्रचंड दुनियेत आपल्यासारखे बहुसंख्य आहेत

.....

तू अशी घाबरतेयस का? माझ्यावर विश्वास असला तर
गच्च पकड माझ्या विद्रोही हातांना
ह्या आगीतून पार होऊ
तू घाबरतेयस का? तू फक्त मला आधार दे'

(‘मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलवले’, पृ. ४४)

कधी हळुवार अंकुर फुलविणारे ढसाळ कधी वास्तवाची प्रखरता व्यक्त करतात तर कधी विद्रोहाची भाषा बोलतात आणि आपल्यापुढे टी.एस. इलियट उभा आहे की काय असे वाटून जाते. केशव मेश्राम म्हणतात त्याप्रमाणे, 'विद्रोही आणि दाहक आशयाच्या अस्सल कविता लिहिणाऱ्या ढसाळांना भावनिक पातळीवरील व्यक्तिगत नात्यांची अंकुरे ही, अलवारपणाने शब्दबद्ध करणारी किमया जी जातिवंत प्रतिभावंतांनाच साध्य असू शकते तीही साधली आहे.'^{१०}

पाब्लो नेरुदा

१९०४ ते १९७३ या कालखंडात झालेला आणि विशेषकरून दुसऱ्या महायुद्धापासून ज्याला जागतिक कीर्ती मिळाली असा अमेरिकन चिली कवी म्हणजे पाब्लो नेरुदा. स्पेनमधील यादवी युद्धापासून कम्युनिझमच्या प्रभावाने हा कवी त्या पक्षाचा सदस्य झाला. फॅसिस्टांनी आल्बर्टीचे घर उद्ध्वस्त केले, यादवी युद्धात अनेकांचे खून झाले हे सर्व पाब्लो नेरुदाच्या लेखणीने चितारले. अशा घटनांचा निषेध केला. परिणामी त्याला कौन्सलच्या पदाचा त्याग करावा लागला. मात्र परिणामी त्याच्या कवितांतून पुढे संघर्षच दिसू लागला. न्याय, समता व बंधुत्वावर आधारित नवीन मानवी जीवनाची स्वप्ने तो चितारू लागला. राजकारणात त्याने प्रवेश करून राष्ट्रपतीपदासाठी निवडणूक लढली. पुढे माघारही घेतली. मात्र ज्यांच्यासाठी त्याने माघार घेतली त्या आर्येदे यांचा खून झाला आणि विफल झालेल्या लोकसंघर्षातच त्याने हे जग सोडले. मायकोव्हस्की आणि व्हीटमन यांचा प्रभाव पाब्लो नेरुदावर होता. तो अतिशय भावनाप्रधान होता. जीवनातील एकाकीपणा, नैराश्य या गोष्टी त्याच्या कवितांतून वारंवार येत राहतात. त्याच्या महत्त्वाच्या काव्यसंग्रहात Twenty poems of love & one song of despair, Residence on earth, Spain in my heart, Canto General यांचा उल्लेख करावा लागेल.

एका कवितेत कवी म्हणतो,

‘रस्त्यांमध्ये हातापायांच्या दबल्या आवाजाचा गोंगाट सर्वत्र
मीटर, लिटर, जीवनाचे
काटेकोर मोजमाप,
माशांच्या चळती
छपरांचे पोत थंड सूर्यप्रकाशात
जिथे अडखळती वातकुक्कट
बटाट्यांचा सुबक, उन्मादक हस्तिदंती नयनस्पर्श
टोमॅटोच्या लाटांवर लाटा थेट समुद्रापर्यंत
....आणि एके दिवशी सकाळी ते सर्व पेटलेले होते
एक सकाळी होळीच्या ज्वाला
लवलवत्या पृथ्वीतून
माणसाचे भक्षण करित
अन् तेव्हापासून आगच आग
तेव्हापासून बंदुकीची बारुदच
अन् तेव्हापासून रक्त फक्त...’^{११}

यांत्रिकीकरण, महानगरांची वाईट अवस्था, बकालता, मानवी जीवनाची क्षणभंगुरता, उद्ध्वस्त मानसिकता, वर्ग किंवा वर्णभेद हे सर्व पाब्लो नेरुदांच्या कवितांमध्ये आढळते. त्यांच्या नैराश्यातूनही काही वेळा आशावाद दिसतो. एका कवितेत ते म्हणतात, ‘परत या जगाचा जन्म होईल, कदाचित कुठल्यातरी एका क्षणी जगात कोणत्याही माणसाला दुःख नसेल तसेच माझे कवितारूपी रोपटे, ज्याला कोणतेही अशुद्ध, रोगत धुमारे नसतील आणि विशेष म्हणजे पुन्हा एकदा माझ्या रागीट हृदयात प्रक्षुब्ध करणारे तेज, प्रकाश असेल.’ एकंदरीत यांत्रिक युगातही जगाचा पुनर्जन्म होऊन नवनिर्मितीचा आशावाद कवीने मांडला आहे.

दुसऱ्या महायुद्धानंतर अनेक अभ्यासक कलावंत मार्क्सवादाने प्रभावित झाले होते. साम्राज्यशाही, हुकूमशाही, भांडवलशाहीला पर्याय म्हणून मार्क्सवाद स्वीकारला गेला. मार्क्सवादाचा प्रभाव असलेल्या काळात पाब्लो नेरुदांच्या मृत्यूनंतर ढसाळांनी ‘पाब्लोच्या मरणाने आपण काय शिकले’ ही महत्त्वाची कविता लिहिली. तिचा समावेश ‘मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलवले’ या संग्रहात केला आहे. वसंत आबाजी डहाके म्हणतात त्याप्रमाणे ‘मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलवले’ या संग्रहातील कवितांमधून व्यक्त झालेल्या ढसाळांच्या दृष्टिकोनावर मार्क्सवादाचा प्रभाव आहे. मार्क्सवादी विचारप्रणाली येथील समाज आणि त्याच्या विविध गतिविधी जाणून घेण्याच्या दृष्टीने त्यांना उपयुक्त वाटलेली असणे सहज शक्य आहे.^{१२}

लोकशाही मूल्ये कशी पायदळी तुडविली जातात, सामान्य माणसांचा जगण्याचा हक्क कसा हिरावून घेतला जातो, हे सांगताना ढसाळ लिहितात,

‘अफूची गोळी झालीय संसदीय प्रणाली
किसानांची नि कॉन्ग्रेसची होते आहे हत्या

.....

आयाबहिर्णीच्या इंद्रियाचे तोडले जातायत लचके

उपटले जातायत अंकुर आदिवाश्यांच्या देवदत्त शेतातून'

(‘मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलवले’, पृ. ९)

समारोप

व्हीटमन, मायकोव्हस्की, टी.एस. इलियट, पाब्लो नेरुदा या चारही पाश्चिमात्य कवींच्या रचनांशी नामदेव ढसाळांची कविता जवळीकता साधते. व्हीटमनप्रमाणे ढसाळांनी कामगार, मजूर, श्रमिकांच्या व्यवसायाचे, वेदनांचे उदात्तीकरण केले. गुलामगिरीला विरोध केला. मायकोव्हस्कीप्रमाणे कला, धर्म, प्रेम आणि क्रांतीची वर्णने ढसाळांच्या कवितेतही त्याच प्रकारे आली आहेत. त्यांच्याही कवितेवर मार्क्सवादाचा प्रभाव आहे. टी.एस. इलियटच्या कवितांमध्ये आढळणारा स्थळकाळाचा व्यापक परीघ, उपहासात्मकता आणि भविष्याकडे झेप घेण्याची वृत्ती ढसाळांच्या कवितेतही आहे. जीवनातील एकाकीपणा, नैराश्य यांबरोबरच यांत्रिकीकरण, महानगरांची वाईट अवस्था, बकालता, मानवी जीवनाची क्षणभंगुरता, उद्ध्वस्त मानसिकता, वर्ग किंवा वर्णभेद हे सर्व पाब्लो नेरुदांच्या कवितांमध्ये आढळते आणि ते ढसाळांच्या रचनांमध्येही दिसून येते. लैंगिकता, सभोवतालच्या समस्या, बदलत चाललेली समाजरचना, मानवी भावभावनांचा या यंत्रयुगात होणारा कोंडमारा, दडपशाही यांवर पाश्चिमात्य कवींनी भाष्य केले असून समानता, वर्गविरहित समाजरचना, सुखशांतीचा मानवतावादी दृष्टिकोन यांची अपेक्षा केली आहे. नामदेव ढसाळांनाही हेच जग अपेक्षित आहे. त्यांच्या रचनांमध्येही थोड्याफार फरकाने या गोष्टी येतात. भाषा, पार्श्वभूमी, कालखंड वेगवेगळे असले तरी काव्यप्रवृत्ती मात्र त्यांच्याशी नक्कीच जुळतात.

संदर्भ

१. भगत, दत्ता, ‘दलित साहित्याचे प्रकार’, दलित साहित्य, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक, प्रथमावृत्ती १९९२, पृ. ४८
२. उनि. पृ. ७०
३. http://en.wikipedia.org/wiki/Leaves_of_Grass
४. तत्रैव
५. http://www.Absoluteastronomy.com/topics/Vladimir_Mayakovsky
६. http://www.marxists.org/subject/art/literature/mayakovsky/1930/at_top_my_voice.htm
७. <http://www.permanentrevolution.net/entry2398>
८. <http://eliotswasteland.tripod.com>
९. <http://eliotswasteland.tripod.com>
१०. मेश्राम, केशव, ‘साहित्य प्रवर्तन’, पृ. ७४—७५
११. कानडे, विश्वास, ‘प्रदेश साकल्याचा’, पृ. ६६ वरून उद्धृत
१२. डहाके, वसंत आबाजी, अनुष्ठुभ, जुलै—ऑगस्ट ९७

संदर्भग्रंथ

१. ढसाळ, नामदेव, ‘गोलपिठा’, प्रथमावृत्ती, १९७२
२. ढसाळ, नामदेव, ‘मूर्ख म्हातान्याने डोंगर हलविले’, लोकवाङ्मयगृह, मुंबई, सहावी आवृत्ती, १९९५

